

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
Министерство образования и науки Республики Бурятия
МО «Джидинский район»
МБОУ «Верхне-Ичетуйская СОШ им.М.Д.Цаганова»

РАССМОТРЕНО
руководитель МО гуманитарного цикла
Галсанова С.Ж.
Протокол № 1 от 30.08. 2024г

УТВЕРЖДЕНО
Директор школы
Доржиева С.С.
Приказ №5 от 31.08.2024г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

Учебного предмета «Бурятская литература»

на 2024 – 2025 учебный год

ступень обучения: основное общее

класс: 8

количество часов: 68

уровень: базовый

Разработана: Эрдыниевой Татьяной Климовной,
учителем бурятского языка и литературы
I квалификационной категории

с.Дэдэ-Ичетуй, 2024 г.

Раздел I. Тайлбари бэшэг. (Пояснительная записка)

Буряад литератураар зохёогдоһон ажалай программа хадаа:

- Закон Российской Федерации “ Об образовании” ФЗ РФ № 273 от 29.12.2012г.;
- Закон Республики Бурятия “Об образовании” № 204- V от 13.12.2013г/
- Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации от 17.12.2010г. №1897 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования» (в редакции приказов от 29.12.2014 г. №1644);
- Закон Республики Бурятия «О языках народов РБ» от 10.06.1992г. №122-ХП;
- Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации от 30.08.2013 № 1015 «Об утверждении порядка организации и осуществления образовательной деятельности по основным общеобразовательным программам – образовательным программам начального общего, основного общего и среднего общего образования».
- Приказ Министерства образования и науки РФ от 18. 05. 2020 г. № 249 «О внесении изменений в федеральный перечень учебников, рекомендуемых к использованию при реализации имеющих государственную аккредитацию образовательных программ начального общего, основного общего, среднего общего образования, утвержденный приказом Министерства образования и науки РФ от 28.12.2018 г.№345»;
- ООП ООО МБОУ «Верхне-Ичетуйская СОШ им.М.Д.Цаганова»
- Устава МБОУ «Верхне-Ичетуйская СОШ им М.Д Цаганова»
- Положения о рабочей программе МБОУ «Верхне-Ичетуйская СОШ им. М.Д.Цаганова»;
- Учебного плана МБОУ «Верхне-Ичетуйская СОШ им.М.Д.Цаганова»;

эдэ Ёуралсалай министерствын захиралтанууд дээрэ үндэһэлжэ, туршалгын программа баримталан, 8-дахи класста ажалай программа зохоогдобо.

Уран һайханай литература гү, али уран зохоол шудалан үзэлгын **гол зорилгонууд (цели)**гэбэл:

- уран һайханай литература хүнэй, хүн түрэлтэнэй ажамидалда тусхай һуури эзэлдэг, тэдэнэй хүгжэлтэдэ айхабтар ехэ удха шанартай гэжэ ойлгуулха;
- уран һайханай литература шудалан үзэлхэ хадаа түрэл арадайнгаа ба бэшэшье арадуудай соел болбосорол, еһо заншал ойлгожо абалгын тусгаар арга гэжэ ойлгуулха;
- искусствын этико-эстетическэ компонент байгуулха гуманитарна ойлгосонуудые тайлбарилжа үгэхэ;
- уран зохоол уншаха дуратай болгохо, гое һайхание наринаар ойлгодог мэдэрэл хүмүүжүүлхэ;
- бодото байдал, ажабайдал ба искусство, оршон тойроние зүбөөр сэгнэжэ, тэдэндэ үнэтэй сэнтэй гээр хандахые һургаха;
- аман ба бэшэмэл хэлэлгэдэ һургаха, тэрэние хүгжөөхэ;

- хурагшад уран найханай зохиол зүйлээр, хүсэд дүүрэнээр хадуужа абаха, шэнжэлжэ, сэгнэжэ хураха гол түлэб теоретико-литературна, эстетическэ ойлгосонуудтай болохо ёстой.

Уран найханай литература зүйлээр, хүсэд дүүрэнээр, гүнзэгийгөөр ба өөрынгөө ажамидалда тухайгаар ойлгожо абахын тула хурагшадые ойлгомжын аппараттай болгохо. Ушар иймэнь программа дотор литературы теоридо онсо анхарал хандуулагдана.

Энэ программа зохиогдохдоо, базова теоретико-литературна ойлгосонууд дээрэ үндэһэлжэ, тэдэнийе гол принцип болгон байгуулагдана. *8-дахи класста – уран зохиол ба ёһо заншал* гэхэн базова теоретико-литературна ойлгосо онсологдоо. Хурагшад ганса историко-литературна бэшэ, мүн баһа теоретико-литературна талаар мэдэсэеэ үргэдхэхэ, литературы теоретор найн базова ойлгосонуудтай байха ёстой. Уран найханай литература үзэлгэ, тэрэнийе шэнжэлэлгэ теоретико-литературна ойлгосонуудгүйгөөр бэелүүлэгдэдэггүй. Тиимэнь тэдэнэр теоретическэ ойлгосо мэдэсэнүүдые ба уран зохиол шудалан үзэлгын шухала зэмсэг болоно.

Тус программын литература үзэлгын гол шэглэл хадаа:

- уран найханай литературые үгын искусство гэжэ шэнжэлэн үзэлгэ; хурагшадые литература үзэлгын талаар хургахын тула ямар зорилгонууд табигданаб гэхэдэ:

- эстетическэ анализ хэжэ хургалга;

Программа дотор нилээн ёхэ хуури арадай аман зохиолнуудта үгтөө. Юуб гэхэдэ, энээнгүйгөөр литературы асуудалнууд, илангаяа уран найханай ёһо заншал, литературы хүгжэлтын, ментальна ёһо заншалнууд хүсэд найнаар ойлгогдохогүй. Гэхэтэй хамта уран найханай литература хадаа арадай аман зохиолой үргэлжэлэл гэжэ хэлэхэдэ болоно. Мүнөө үеын литературна зохиолнууд аман зохиолгүйгөөр бэшэгдэнэгүй бшуу.

Хурагшадай үргэн дэлисэтэй байхын хажуугаар, түрэл литератураа найнаар ойлгожо абахын тула программа дотор буряад литературада бии болоһон шэнэ зохиолнууд класһаа гадуур уншалгын хэшээлдэ оруулагдаа, харин хуушан программанууд соо байһан зохиолнууд гаргагдаһан байна.

Программа соо коммуникативна-творческо ажалнуудай системэ дурадхагдана: «Творческо (зохион байгуулгын) мастерской», «Творческо практикум» гү, али «Творческо даабари», «Шэлэжэ абаһан зохиолоо бэеэ даагаад анализ хэлгэ», «Дүн гаргалгын уншагшадай конференци».

Бэелүүлхэ болзор ба шата (Место учебного предмета)

Хургуулийн хуралсалай 2024-2025 оной түсэбэй ёһоор 8 -дахи класста буряад литература үзэлгэдэ 2 саг (68 саг) үгтэнэ.

Ажалай программа бэелүүлгэдэ иймэ хуралсалай номууд хэрэглэгдэнэ:
(Учебно-методический комплект.)

-Ц.Б. Бадмацыренова, К.Н.Гармаева, Б.Ш.Ширапова. Буряад литература, 8-дахи классай хуралсалай ном-хрестомати, хоёр хубитай. - Улаан-Үдэ: “Бэлиг», 2016.

-Буряад хэлэнэй сахим хураха бэшэг

Раздел II. Буряад литература үзэхэдэ иимэ дүн түсэблэгдэнэ.

(Планируемые результаты).

Һурагша 8— дахи класс дүүргэхэдэ, иимэнүүд шадабари ба дадалтай болохо ёһотой:

(В результате обучения бурятской литературе в 8 классе ученик научится)

(Предметные компетенции):

- уран хурсаар уншаха шадабаритай болохо;
- уран зохиол дотор авторыень, тэрэнэй зохиол соо зураглагдаһан
- геройнуудта ба үйлэ хэрэгүүдтэ, ушарнуудта, уншагшадта хандалгыг ойлгожо абаха;
- уран зохиолыг ба тэрэнэй хубинуудыг хаба соогоо бээ даагаад анализ хэхэ шадабаритай болохо;
- диалог, монолог зүбөөр хэрэглэжэ, хэлэжэ шадаха болохо;
- элдэб янзын бэшэмэл ажалнуудыг бүтээхэ шадабаритай болохо;
- шэнжэлгын ажалнуудыг хэхэ шадабаритай болгохо;
- уран зохиол дотор авторыень, тэрэнэй зохиол соо зураглагдаһан геройнуудта ба үйлэ хэрэгүүдтэ, ушарнуудта, уншагшадта хандалгыг ойлгожо абаха;
- уран зохиолой хэлэнэй эстетическэ үүргэ дүүргэдэгыг, тэрэнэй жэжэ тодорхойлолгонуудыг анхарха, ойлгожо абаха шадабаритай болохо;
- уран зохиолыг ба тэрэнэй хубинуудыг хаба соогоо бээ даагаад анализ хэхэ шадабаритай болохо;

Үхибүүдэй өөрын хүгжэлтын дүнгүүд (личностные результаты):

- өөрынгөө ойлгосо эхэ ба түрэл хэлэн дээрээ хэлэхэ;
- оршон тойронхи байгаалиин, тиихэдэ зохиолой дүрэнүүдэй байдал ойлгохо, тэдэндэ өөрынгөө хандаса эхэ ба түрэл хэлэн дээрээ харуулха;
- өөрынгөө хэлэ уран, баян, тодо, сэбэр болгохоёо оролдохо;
- уншаха, хөөрэхэ, харилсаха дуратай байха;
- бэшэхэ шадабаритай байха, буулган түүлбэрилжэ бэшэхэ, шагнажа абаад бэшэхэ, өөрөө зохион бэшэхэ;
- өөрынгөө хэһэн ажал сэгнэжэ шадаха.

Бээ гуримшуулаад ябаха шадабари (регулятивные УУД):

- өөрөө хэшээлэй темэ хэлэхэ, зорилгыг табиха;
- багшатай сугтаа һуралсалай проблемнэ асуудал яаж шийдхэхэ тухайгаа хөөрэлдэн, тусхай түсэб табиха;
- өөрынгөө хэжэ байһан үйлэнүүдыг түсэбэй, алгоритмын үйлэнүүдтэй тааруулха, зэргэсуулхэ, тиин өөрынгөө ажаябуулга шалгаха, сэгнэхэ, зүб болгохо;
- өөрынгөө, ондоо хүнүүдэй ажал шалгаха, хэр зэргэ шадабаритай болобогч гэжэ элирүүлжэ һураха.

Оршон тойрониё шудалха шадабари (познавательные УУД):

- текстээр дамжуулагдаһан мэдээсэлнүүдэй янза (виды информации) ойлгохо; юун тухай хэлэгдэнэб, удхань амар бэ, идейнь ямар бэ?
- олон ондоо янзын уншалга хэрэглэхэ;
- ондо ондоо түхэлтэй текстнууд (текст, схема, таблица, зураг) сооһоо өөртөө мэдээсэл олохо;
- үгөөр хэлэгдэһэн ойлгосо схемэ, таблица, модель болгохо, тиин һөөргэнь модель соо харуулаатай ойлгосо үгөөр хэлэхэ;
- анализ, синтез хэхэ;
- шалтагаан хойшолон хоёрой хоорондохи холбоо харуулха, тодоруулан зохёон тогтоохо;
- бодомжолхо.

Харилсаха шадабари (коммуникативные УУД):

- хэлэлгын зорилгоһоо дулдыдуулан өөрынгөө һанал бодол амин ба бэшэгэй хэлэн дээрэ харуулха;
- хэлэхэ, харилсаха зорилгоһоо үндэһэлэн, хэрэгтэй сагта монолог гү, али диалог хэрэглэжэ шадаха;
- өөрынгөө һанал бодол, һанамжа хэлэжэ, баталжа шадаха;
- хүнүүдэй хэлэһые шагнаха, ойлгохо, тиин өөрынгөө һанал бодол хубилгахаяа бэлэн байха;
- ажаябуулга эмхидхэхэдээ, хөөрэлдэжэ, хоорондоо хэлсэжэ, нэгэ һанал бодолдо ерэхэ;
- асуудалнууды табиха.

Һурагшадай мэдэсэ, шадабарида табигдаха гол эрилтэнүүд.

Һурагшад 8-дахи класс дүүргэхэдээ иимэнүүд шадабаритай болон дадалтай болохоһоо гадна, һураха арга боломжотой болоно.

(Обучающийся получит возможность научиться):

Буряад литература үзэлгэ болбол имагтал түхэл янза дүрсөөр харуулдаг дээрэһээ һурагшадые арад зондоо үнэн сэхээр хүмүүжүүлхэ хэрэгтэ тон ехэ удха шанартай.

Һурагшад түрэлхи литература шудалан үзэхэдөө, буряад хэлэнэйнгээ баялигтай гүнзэгыгөөр танилсажа, һайнаар хэлэдэг, уншадаг, бэшэдэг болгохоһоо гадна, буряад арадайнгаа ажабайдал, түүхэ, заншал, зан абари үзэжэ байгаа зохёолнууд дээрэ үндэһэлжэ, һайнаар ойлгохо, ухаан сэдхэлдэнь шэнгэхэ, манай обществын ёһото эрхэтэн болохо.

Буряад литература үзэлгэ болбол имагтал түхэл янза дүрсөөр харуулдаг дээрэһээ һурагшадые арад зондоо үнэн сэхээр хүмүүжүүлхэ хэрэгтэ тон ехэ удха шанартай.

Һурагшадта түрэлхи литература шудалан үзүүлхэдээ, буряад хэлэнэйнгээ баялигтай гүнзэгыгөөр танилсуулха, һайнаар хэлүүлдэг, уншуулдаг, бэшүүлдэг болгохоһоо гадна, буряад арадайнгаа ажабайдал, түүхэ, заншал, зан абари үзэжэ байгаа зохёолнууд дээрэ үндэһэлэн, һайнаар ойлгуулха, ухаан сэдхэлдэнь шэнгээхэ, манай обществын ёһото эрхэтэн болгон хүмүүжүүлхэ гэхэн шухала зорилгонууд табигдана.

Багша хадаа хэшээл бүхэндөө буряад литературынын хүмүүжүүлхы үүргэнүүды шуларгыгаар бээлүүлхэ уялгатай. Буряад литературынын 8-дахы классай программа литературно-удаа дараалхан гол ёһоор табигдана. Эндэ түрэлхи литератураар урдахы классуудта һурагшадай олоһон мэдэсэ, дүршэл, шадабари үргэдхэгдэхэ, гүнзэгырүүлэгдэхэ. Тиыхэдэ 8-дахы класста һурагшадай үзэл бодол хүгжөөхэ, хүмүүжэлһынь нарижуулха, буряад литературада, уран уншалгада дурлалһынь хурсадхаха, тэдэнэй уранаар уншаха, уншаһанаа хөөрөжэ үгэхэ, зохёол шүүлбээрилхэ, һанал бодолоо дүүрэнээр, гуримтайгаар хэлэхэ, урданай ба мүнөө үсын арадай ажабайдалтай, ажал хүдэлмэритэй нягтаар холбон харуулха, баримталха, зохёолнууд соо зураглагдаһан дүрэнүүд дээрэ хүнэй һанал бодол, эрмэлзэл зориг, зан заншал тухай бодомжолхо, согсолхо, уранаар хөөрэхэ, бэшэхэ дүршэл шадабариһынь бүри ехээр хүгжөөхэ, нарижуулха зорилгонууд табигдана.

8-дахы классай буряад литературынын программа соо арадай аман зохёолһоо, уран зохёолшодой зохёолнуудһаа эхилээд, литературно-удаа дараалхан гол ёһо баримталан, мэдээжэ зохёолшодой эрхим һайн зохёолнууд, зохёолнуудһаа хэһэгүүд тус классуудай һурагшадай һаһанда, ойлгосо мэдэсэдэ тааруулагдан шэлэгдэн абтажа оруулагдаба.

Тус классуудта табигдаһан зорилгонууды хүсэдөөр бээлүүлхын тула литература заалгада хэрэглэгдэдэг арга онолнууды зохёохы шанартайгаар нарижуулан һайжаруулха, һуралсалай гол түхэл (формо) болохо хэшээлэй хажуугаар лекци, семинар, хөөрөлдөөнүүды, практикум, консультацы г. м. хэрэглэлсэхэ байна.

Хэшээлдэ багшын оролто үгын удха шанарта ехэ анхарал хандуулха хэрэгтэй. Багшын үнэншэмэ һонин уран хөөрөөн һурагшадай сэдхэл хүдэлгэнэ, аман ба уран зохёол зүбөөр сэгнэжэ һурахадань туһалһа, тэдэндэ литературна уран хөөрөөнэй жэшээ боложо үгэнэ.

Үгын искусствын уран һайханһаа үндэхэлһэн программа соо ороһон зохёолнууды уранаар уншажа, сэдхэлээ доһолгон удхыень ойлгожо, һурагшад ухаагаа баяжуулха байна. Эндэ зохёолой текст дээрэ хүдэлхэдөө, уншаһанаа хөөрөхэ, текст шэнжэлэл хэхэ, зохёолой удхаар һанамжануудһаа хэлэхэ г.м. хүдэлмэридэ тусгаар анхарал хандуулагдаха юм.

Һурагшадай бэлэдхэл, ойлгосо, мэдэсэ хараадаа абажа, зохёолой текст шэнжэлхэдэ, үрэ дүн һайтай, таараха арга онолнууды хэрэглэхэ шухала. Тиыхэдэ һурагшад үзэжэ байһан зохёолой удхаар бодомжолхо, гол удхыень гүнзэгы ойлгожо абаха юм.

Туд классуудай программа соо согсолон үзэгдэхэ материалнууд — арадай аман зохёол ба тэрэнэй жанрууд, үльгэрнүүд ба үльгэршэд, мүнөө үсын хэдэн уран зохёолшодой зохёолнууд — ороһон байна. Эндэ лекционно арга, хөөрөлдөөнүүды хэрэглэхэдэ таарамжатай. Тиыхэдэ уран зохёолшын зохёол үзэхэдөө, класһаа гадуур уншагдаха туд зохёолшын гү, али үзэгдэжэ байһан зохёолой темэдэ дүтэрхы бэшэ зохёолнууды хэрэглэн, семинарай шэнжэтэй хэшээлнүүды үнгэргэжэ болоно.

Мүн энэ классуудта литературна теорёор, һурагшадай мэдэсэ үргэдхэгдэхөөр, гүнзэгырүүлэгдэхээр, тэдэндэ шэнэ мэдэсэ үгэхөөр хараалагдана. Литературна теориин ойлгосо, мэдэсэнүүды үзэжэ байһан ба үзэхэн зохёолнуудай жэшээ дээрэ харуулбал, һурагшадта ойлгосотой байха.

8-дахи классай программын ёһоор буряад литература үзэжэ дүүргээд байхадаа, һурагшад арадай аман зохёолой бии болоһон, хүгжэһэн, түрүүшын уран зохёолшодой зохёолнуудһаа эхилээд, мүнөө үеын уран зохёолшодой зохёолнууд тухай гүнзэгы мэдэсэтэй болоһон байха ёһотой. Тиихэдээ арадай аман зохёолой ба литературна зохёолнуудай жанрнууд тухай, уран зохёолой байгуулга, сюжет, темэ, удха, онсо уран аргууд, хэлэн г. м. тухай мэдэсээ үргэдхэһэн, зохёолой текст уншаха, хөөрэхэ, шэнжэлхэ, өөрынгөө һанамжа, бодол дамжуулха дүршэл шадабарияа һайжаруулһан, нарижуулһан байха болоно.

Раздел III. Программын байгуулга ба удха. (Содержание учебного предмета)

Литература ба уран найханай ёно заншал

Оршил

Соёл литература хоёр уран найханай ёно заншалгүйгөөр бий болодоггүй, хүгжэдэггүй гэдгээр ойлгосон. Ёно заншал ба литературын хүгжэлт. Искусствохои шэнэлэлт тухай түрүүшйн ойлгосон.

Фольклор ба литература

Арадай аман зохиолой уран найханай ёно заншал. Аман зохиолой ёно заншалыг литературада хэрэглэлгэ. удха, уран найханийн.

Аман зохиол соо зураглагдах арадай нангин нанал бодол, эрмэлзэл зорилго, хараа баримта, ойлгосон мэдэс, хургаал заабари, уран найханай мэдэрэл, арадай тала хаража, энхэ амгалан байдал, баян хэсэг олгохоо оролдохон арадай баатар мэргэшүүлэй дүрэнүүд, тэдэнэй хэдэн хэрэгүүд, ябахан ябадал.

Аман зохиол — арадай гүн ухаанай найхан сэдхэлэй, үндэнэн хэлэнэй дундаршагүй баялиг.

Арадай аман зохиол түхэлөөрөө хубаарилга: шүлэгэй, прозын, зүжэгэй. Тэдэнэй жанруудаар илгарал.

Шүлэгэй жанрууд: онгон үгэнүүд, таабаринууд, дуунууд, юрөөлнүүд, жороо үгэнүүд, үлгэрнүүд. Эдэ зохиолнуудай онсо янза: байгуулга, толгой холбуулга, параллелизм, рифмэ г. м.

Прозын жанрууд: мифүүд, домогууд, удхалхан хөөрөөнүүд (түүхэнүүд), онтохонууд, нонирхолтой хөөрөөнүүд. Прозын зохиолнуудай байгуулга, сюжет, уран аргууд г. м.

Зүжэгэй жанрууд: арадай наадан, хатар, гурым заншалай ёнололнуудыг гүйсэдхэлгэ. Тэдэнэй онсо янза.

Үлгэрнүүд Үлгэрнүүд — буряад арадай аман зохиолой эгээн ехэ жанр. Үлгэрнүүдэй темэ, гол удха, байгуулга, хэлэн, уран аргууд, героинуудайн патриотизм, арадай ажабайдал зураглалга.

Үлгэршэд — түрүү үзэл бодолоороо, бэлиг шадабаряараа онсо илгаржа, арадай дундаа урган гарахан оюун ухаатан мүн. Үлгэр хэлэхэ ёно, гурым. Аман зохиолнуудыг хөөрэлгэдэ үлгэршэдэй онсо арга шадабари. Үлгэршэд А. А. Тороев, Е. И. Сорокиков-Магай, П. Тушемилов тухай мэдэн.

“Гэсэр” эпос “Гэсэр” — Буряадай героическа эпосүүдэй элитэ ехэн. “Гэсэр” үлгэр эрдэмтэдэй суглуулан бэшэжэ, бүридхэн тухай. Туд үлгэрэй гол удха. Гэсэрэй дүрэ, дайшалхы хэрэг, ябадалын зорилго. Энэ эпосэй байгуулга, хэлэн, уран аргууд, мифическэ зүйлнүүд.

Үлгэр соо буряад, монгол, түбэд болон бусад арадуудай соёл болбосоролой талаар харилсаанайн баримтанууд.

Буряад арадай XVII-XIX зуун жэлнүүдэй бэшэмэл зохиолнууд ба тэдэнэй уран найханай ёно заншалууд

«Монголой нюуса тобшо» (зохиолхоо хэлэгүүд) Зохиолой түүхэтэ үндэнэн ба сюжет. Образудын. «Монголой нюуса тобшо» ба арадай аман зохиол. «Монголой нюуса тобшо» гэдэн зохиолой удха шанар. (Алтан гадахан: хрестомати. Улаан-Үдэ : Бэлиг. 2008.)

Оршуулганууд
«Сайн үгэтэ эрдэнийи сан субашидһаа», «Шэдитэ хүүр» г.м.

Замай тэмдэглэлнүүд
Домба-Даржап Заяев «Замай тэмдэглэлнүүдбээ». Базар Барадин «Замай тэмдэглэлнүүд». Будда Рабданов «Мүргэлшэнэй замай тэмдэглэлнүүд», “Хуулигуй ноён, хориггүй зон”.

Буддын шажанай зохёолнууд ба тэдэнэй ёһо заншалнууд Буддын шажанай зохёолнууд. «Үльгэрэй далай. Бурхан багшын түүхэ намтар» 1-4 дэхи бүлэгүүд. Уран зохёолнууд соохи шажан мүргэлэй идейнүүд ба удха баримтанууд. Буддын шажанай зохёолнуудай нүлөөн. («Үльгэрэй далай» / Г. ба Ц. Чимитовүүдэй оршуулга - Улаан-Удэ: «Республикын хэблэлэй үйлэдбэри» гэхэн бүлгэмэй хэблэл. 2006.)

ХХ зуун жэлэй эхинэй буряад литература ба тэрэнэй ёһо заншалнууд

Арадай аман зохёолой, бэшэмэл зохиолнуудай, буддын шажанай зохиолнуудай, ородой ба хари гүрэнүүдэй литературануудай ёһо заншалай буряад литературын бии болон хүгжэхэдэ үзүүлэн нүлөөн.

Уран найханай литературануудай хоорондох харилсаан, нүлөөн тухай ойлгосо үгэхэ.

Чойжил-Лхама Базарон. «Хаарташан». Гол геройнуудын. Драматургическа конфликтнь. Байгуулгын онсо шэнжэ.

Дондок-Ринчин Намжилон. «Буряад аршааншадай байдал». Философско лирикэ тухай ойлгосо. Тус шүлэгэй геройнуудай доторой байдал зураглалга. Аллеори ба олицетворени тухай ойлгосо.

Иннокентий Барлуков. «Архиин зэмэ». Уран зохёолой конфликт. Гол геройнуудайнь абари зан. Сентиментальность (уян сэдхэл) тухай ойлгосо. Тэрэниие уран зохиолдо хэрэглэлгэ.

Романтизм

Романтизм тухай ойлгосо. Романтическа ёһо заншалые уран найханай литературада хэрэглэлгэ. Романтизм ба романтическа герой.

Солбонэ Туяа (Петр Никифорович Дамбинов). «Цветостепь»

«Цветостепь» гэхэн шүлэгүүдэй суглуулбари. «Ангар далай» гэхэн романтическа поэмэ. Гол геройнь дүрэ. Буряад арадай аман ба бэшэмэл зохёолнуудтахи романтическа ёһо заншалнууд. Философско лирикэ тухай ойлгосо гүнзэгырүүлэн үргэдхэхэ.

Параллелизм тухай ойлгосо. (Солбонэ Туяа. Моя совесть чиста: избранные стихи, статьи. — Улан-Удэ : СО РАИ, Бурятский институт общественных наук, 1992.)

Реализм Реализм тухай ойлгосо. Реалистическэ ёһо заншал. Зүбөөр зураглалга зүбтэй байлга хоёрой хоорондох илгаа. Уран зохёолой геройн доторой байдал зүбөөр зураглан харуулха аргууд ба хэрэгсэлнүүд. Психологизм тухай ойлгосо.

Цыденжаб Дондупович Дондубон. «Хиртэһэн һара»

Геройн абари зан реалистическаар зураглан харуулха ёһо заншал. Геройн дотор боложо байһан зүрилдөө зураглалга.

Гушаад онуудай ба Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнай үе буряад литературада

Дайнай үедэхи литературы, уран зохёолшодой үндэр үүргэ, патриотизм, арадуудай Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай үедэ бүхы арадай морально-политическэ нэгэдэлэй улам бэхижэжэ, фашизмые илан дараха, энхэ тайбан байдал тогтоохо хэрэгтэ зорюулагдаһаниинь хани нүхэсэл, хүнүүдэй баатаршалга харуулха, дайсан фашистын зэрлиг зосоохиие элишэлхэ гэхэн зорилгонууд. Энэ шухала зорилгонуудые баримталжа бэшэгдэһэн зохёолнууд: Х. Намсараевай “Илалтын туяа”, Ц. Номтоевой “Хүлэг” повестьнууд, Ц. Галсановай “Чудска нуур дээрэхи суурьян”, Ч. Цыдендамбаевай “Гвардеец”, Ж. Тумуновай “Эхын юрөөлөөр” поэмэнүүд, Н. Балданогой “Байгалай загаһаад” пьесэ, А. Шадаевай очеркнүүд.

Зохёолнууд соо патриотизм үргэхэ, үргэдхэхэ хэрэгтэ түүхын темэ хэрэглэлгэ. Н. Балданогой “Бабжа-Барас баатар”, Х. Намсараевай “Тайшаагай ташуур” зүжэгүүд, Ц. Галсановай “Павел Балтахинов” поэмэ ба бэшэшье зохёолнууд соо эрхэ сүлөөгэйнгөө түлөө арадай тэмсэл, энэ тэмсэлдэ ород арадтай аха дүүгэй хани барисаа урда саһаа байгуулан ерэһые харуулалга.

Патриотическа удхатай шүлэгүүдые бэшэһэн поэдүүд: Ц. Галсанов, Ж. Тумунов, Ч. Цыдендамбаев, Ш. Нимбуев, Ж. Балданжабон, Б. Базарон, Ц. Номтоев, Д. Хилтухин, С. Дунаев, К. Брянский ба бусад. Поэзиин гражданска, публицистическэ, инагай жанрнууд. Шэнээр хэрэглэгдэһэн жанрнууд: мэндын бэшэгэй, захяагай, юрөөлэй маягтай шүлэгүүд, сатирическэ шүлэгүүд. Аман зохёолой баян жасаһаа поэдүүдэй хэрэглэһэн зүйлнүүд.

Дайнай һүүлэй жэлнүүдтэ ажахыгаа хэргээхын, арьбадхахын хойноһоо арадай оролдоһониинь. Уран зохёолшодой урда табигдаһан шэнэ зорилгонууд. Буряад уран зохёолшодой зэргэдэ шэнэ бэлигтэнэй жагсан оролго: Д. Батожабай, Ц. Шагжин, Н. Дамдинов, Ц. Жимбиев, Ц. Бадмаев, Ч.-Р. Намжилов, Г. Чимитов, Ц. Галанов, С. Ангабаев. 1950 ондо Москвада буряад литературы үдэшэнүүд эмхидхэгдэжэ, нэрэтэй уулзалгада зүбшэн хэлсэлгэ.

Түүхын үе сагые үргэнөөр зураглаһан ехэ зохёол бүтээхэ гэхэн уран зохёолшодой оролдолгонууд, буряад литература соо прозын зохёолнуудай түрүү һуурида гаралга. Романай бии бололго. Түрүүшын романууд: Ж. Тумуновай “Нойрһоо хэриһэн тала”, “Алтан бороо”, Х. Намсараевай “Үүрэй толон”, Ч. Цыдендамбаевай “Банзарай хүбүүн Доржо”. Шүлэглэһэн, зүжэг зохёолнууд соо үргэн дэлисэтэй бүтээлнүүд: Ж. Тумуновай “Сүхэ-Баатар” поэмэ, Н. Балданогой “Дүлэн” зүжэг, Х. Намсараевай “Домогто шүлэглэл” поэмэ ба бусад.

Дайнай һүүлдэхи үе сагай байдал харуулһан зохёолнууд.

Хүнүүдэй баатар ажал, үндэр патриотизм, эб найрамдалай түлөө тэмсэл, дай үүсхэгшэдые буруушааһан дэлхэйн хүн зоной хүсэ шадалаа нэгэдхэлгэ тухай зохёолнууд. Ц. Галсановай, Ж. Тумуновай, Д. Жалсараевай, Н. Дамдиновай, Ц.-Б. Бадмаевай, Ц. Жимбиевэй шүлэгүүд, Ч. Цыдендамбаевай “Соном Гармаев” поэмэ. Публицистическэ политическэ шүлэгүүдэй аялгын эршэдэлгэ.

Литературада ушарһан дутуу дундануудые элирүүлэлгэ, сагай алхадалһаа гээгдэлгэ, мүнөөнэй хүнэй сэдхэл халирхайгаар зураглалга, схематизм, хёмороо харуулхагүй декларативна зохёол бэшэлгэ, эдэниие усадхахын түлөө оролдолго.

Мэлс Жамьянович Самбуев. «Зуун дуун» (сонедүүдэй ном) (2 сар), (Самбуев М. Зуун дуун : сонедүүдэй ном. - Улаан-Үдэ : Буряадай номой хэблэл, 1990.)

Раздел IV. Нуралсалай сэдэбүүдэй түсэб. (Тематическое планирование)

№	Разделнүүд.	Үгтэһэн саг	Үгтэһэн сагһаа		
			Шалг/х	Холбоо хэлэлгэ хүгж.	Практ/х
1	Оршол	1			
2	Арадай аман зохёол	3			
3	«Абай Гэсэр хүбүүн»	12	1	1	
4	Ниитэ монголой уран зохиол «Монголой нюуса тобшо»	4			1
5	Буряад арадай XVIII-XIX зуун жэлнүүдэй буряад арадай бэшэмэл зохиолнууд	3			
6	XX зуун жэлэй 1-дэхи хахадай буряад уран зохёол	1			
7	Х.Н.Намсараев «Цыремпил»	7		1	
8	Ц.Дон «Хиртэһэн һара»	6		1	
9	XX зуун жэлэй 2-дохи хахадай буряад уран зохёол Ж.Т.Тумунов «Халуун зүрхэн»	3			
10	А.Д.Бадаев «Сэргэ»	1			
11	К.Ш.Цыденов «Хээрэ»	2			
12	Ц.Р.Галанов «Эсэгын хүбүүн»	3		1	1
13	Ц.Д.Дондогой «Эхэ тухай поэмэ»	3			
14	Буряад сонет М.Ж.Самбуев «Аласай замда юрөөнэб»- сонедүүдэй гүрлөө	1		1	1
15	Ц-Д.Д.Дондокова «Шулуунууд дуулана»	4			
16	Б.Н.Ябжанов «Эртын шүүдэр»	5			
17	Д.О.Эрдынеев «Түбэргөөнтэнэй хүбшэргэй»	4			
18	Л.Д.Тапхаев “Андалдашагүй баялиг”	1			
19	А.Г.Лыгденов “Нюдэнэй аршаан”	2			

Сэдэбүүдэй нара, үдэр түсэблэлгэ. (Календарно-тематическое планирование)

№	Разделнүүд, сэдэбүүд	үгтэһэн саг	түсэбөөр	бодото	тэмдэглэл
1	Оролто	1			
Арадай аман зохёол					
2	Буряад арадай дуунууд, тэдэнэй байгуулга	1			
3	Үрээлнүүд.	1			
4	Холбоо хэлэлгэ х.	1			
«Абай Гэсэр хүбүүн»					
5	«Абай Гэсэр хүбүүн» - буряадай баатаршалгата үльгэр	1			
6	Нэгэдэхи халаа. Баруунай ба зүүнэй тэнгэришүүл.	1			
7	Хоер ехэ тэнгэришүүлэй арсалдаан	1			
8	Хоердохихи халаа. Гэсэрэй дайда дээрэ түрэхэн тушаа. Нюхата-Нюургай хүбүүнэй Саргал-Ноен абгайндаа байһан туша	1			
9	Абай-Гэсэрэй гурбан абхайнар	1			
10	Гурбадахихи халаа. Гэсэрэй Архан Шүдхэрые дараһан тушаа. Дүрбэдэхи халаа. Гэсэрэй Гал-Нурманиие дараһан тушаа.	1			
11	Табадахихи халаа. Гэсэрэй Орголи эрээн гүрөөһэ дараһан тушаа	1			
12	Зургаадахихи халаа. Гэсэрэй Шэрэм минаата хааниие дараһан тушаа. Долоодохи халаа. Гэсэрэй Абарга-Сэсэн мангадхайе дараһан тушаа.	1			
13	Наймадахихи халаа. Гэсэрэй Лойр хара Лобсоголдойе дараһан тушаа. Юһэдэхи халаа. Гэсэрэй Шара голой хаашуулые дараһан тушаа.	1			
14	Буряад үльгэрнүүд	1			
15	Абай-Гэсэрэй дүрэ	1			
16	«Абай Гэсэр хүбүүн» үльгэрэй байгуулга	1			
17	Эпосэй поэтикэ	1			
18	Гүн Сакба тухай. Түүхэлхэн хөөрөөнүүд	1			
Нийтэ монголой уран зохоол «Монголой нюуса тобшо»					
19	“Монголой нюуса тобшо” тухай	1			
20	Тэмүүжинэй уг гарбал	1			
21	Чингисэй эдир наһан	1			
22	Тэмүүжиндэ Чингис хаан соло	1			

	олгогдоһониинь				
Буряад арадай XVIII-XIX зуун жэлнүүдэй буряад арадай бэшэмэл зохеолнууд					
23	Д-Д.Заяев “Замай тэмдэглэлнүүдхээ”	1			
24	Будда Рабданов «Худалдаа наймаан, түбэд эхэнэрнүүд»	1			
25	Замай тэмдэглэлнүүд	1			
XX зуун жэлэй 1-дэхи хахадай буряад уран зохёол					
26	Б.Б.Барадин (Самандабадра) Ц-А.Дугарнимаев хуушан монголһоо буулгаба “Буряад монголоой уг гарбалай домог”	1			
Х.Н.Намсараев «Цыремпил»					
27	Х.Н.Намсараев «Цыремпил»	1			
28	Эхэ хүбүүн хоёрой хоорондохи харилсаан	1			
29	Зохеол соохи ёһо заншал	1			
30	Баяд ноёдой хатуу шэрүүн абари зан	1			
31	Должодой дүрэ	1			
32	Түрэхэн нютагаа бусалга	1			
33	«Цыремпил- буряад арадй түлөөлэгшэ» холбоо х/х	1			
34	Туужа тухай ойлгосо	1			
Ц.Дон «Хиртэхэн нара»					
35	“Хиртэхэн нара” - тэрэ үеые үнэншэмөөр харуулалга.	1			
36	Раднын гэртэхин. Гурбан хүсэн мургэлдөө.	1			
37	Радна үбгэнэй ханал бодол	1			
38	Гэмынь урдаа, гэмшэлынь хойноо	1			
39	Эндүүрэл хадаа хургаал болодог	1			
40	Реализм.Уран зохёол соохи геройн сэдхэлэй байдал	1			
XX зуун жэлэй 2-дохи хахадай буряад уран зохёол					
41	Ж.Т.Тумунов «Халуун зүрхэн»	1			
42	«Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнда совет зоной харуулһан баатаршалга» Холбоо х/х	1			
43	Дайн арадай болон хүнэй ажабайдалда	1			
А.Д.Бадаев «Сэргэ»					
44	А.Д.Бадаев «Сэргэ» Уянгата шүлэгэй сюжет	1			
К.Ш.Цыденов «Хээрэ»					
45	Гэндэнэй Намсарай Ямпилай Сэжэб хоерой харилсаан	1			
46	Сэжэбэй һүүлшын гуйлта. Хүдөө нютагай байгаали. Автор-хөөрэгшэ	1			
Ц.Р.Галанов «Эсэгийн хүбүүн»					
47	Дондогой баабайн захяа	1			

48	Дондог баабайдаа бэшэг бэшэбэ.	1			
49	Творческо практикум. Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнда хабаадаһан минии нютагаархид.	1			
Ц.Д.Дондогой «Эхэ тухай поэмэ»					
50	Ц.Д.Дондогой «Эхэ тухай поэмэ»	1			
51	Эхын захиһан захяанууд,ажалай дүй дүршэл.Эжын һайхан сэдхэл	1			
52	Зохёолго «Эхэ –нангин үгэ» Поэмэ тухай ойлгосо	1			
Буряад сонет					
53	М.Ж.Самбуев «Аласай замда юрөөнэб»- сонедүүдэй гүрлөө	1			
Ц.Д.Д.Дондокова «Шулуунууд дуулана»					
54	Ц.Д.Д.Дондокова «Шулуунууд дуулана»	1			
55	Кузьма Плешков-Базаровай дүрэ	1			
56	«Хүн тогтонгүй ябана», «Саяана»	1			
57	Зохёол соо үнгэрһэн ба мүнөө үе саг зураглалга. Уран зохёолой онсо шэнжэ.	1			
Б.Н.Ябжанов «Эртын шүүдэр»					
58	Б.Н.Ябжанов «Эртын шүүдэр»	1			
59	«Эхэ эсэгээ альган дээрээ бөөмэйлхэ» буряад зоной үгэ	1			
60	Зохёолой удха, гол бодол.	1			
61	Арадай аман зохёолой заншал уран зохёолдо хэрэглэлгэ.	1			
Д.О.Эрдынеев «Түбэргөөнтэнэй хүбшэргэй»					
62	Д.О.Эрдынеев «Түбэргөөнтэнэй хүбшэргэй»	1			
63	«Гол унаа» гэхэн байгаалийн үзэгдэл	1			
64	«Түбэргөөнтэнэй гэр бүлын онсо илгаа» холбоо х/х	1			
65	Хөөрөөнүүдэй цикл. Буряад уран зохёол соохи нравственна үндэһэн тухай.	1			
Л.Д.Тапхаев “Андалдашагүй баялиг”					
66	Л.Д.Тапхаев “Андалдашагүй баялиг”	1			
А.Г.Лыгденов “Нюдэнэй аршаан”					
67	Нютагаа зорихон журналист. Тэмээн шулуунай түүхэ	1			
68	«Угсаата зонойм хургаалнууд»	1			